

Gunnar Eliasson

Hur blev Sverige rikt?

Småtryck från

Nr 244

Särtryck ur

Så blev Sverige
rikt. (E. Dahmén m.fl.)
Timbro 1988.

INDUSTRIENS

UTREDNINGS-

INSTITUT

STOCKHOLM

Industriens Utredningsinstitut

är en fristående vetenskaplig forskningsinstitution grundad 1939 av Svenska Arbetsgivareföreningen och Sveriges Industriförbund.

Syfte

Allt bedriva forskning rörande ekonomiska och sociala förhållanden av betydelse för den industriella utvecklingen.

Verksamhet

Huvuddelen av arbetet inom institutet ägnas åt långsiktiga forskningsuppgifter. Man siktar härvid till ett studium av de grundläggande sammanhangen inom näringslivet och särskilt till att belysa de frågor som hör samman med strukturella och institutionella förändringar. Forskningsresultaten publiceras i institutets skriftserier.

Styrelse

Tekn. dr Curt Nicolin, ordf.
Direktör Gösta Bystedt
Direktör Anders Carlberg
Direktör Torbjörn Ek
Direktör Per-Olof Eriksson
Tekn. dr Lennart Johansson
Direktör Olof Ljunggren
Direktör Lars Nabseth
Direktör Sven H Salén
Ekon. dr Hans Stahle
Ekon. dr Peter Wallenberg
Direktör Sven Wallgren
Direktör Karl Erik Önneshjelm
Docent Gunnar Eliasson, chef

Adress

Industriens Utredningsinstitut
Box 5501, 114 85 Stockholm
Tel. 08-783 80 00

GUNNAR ELIASSON

Hur blev Sverige rikt?

GUNNAR ELIASSON

Hur blev Sverige rikt?

Den fråga som ställs i min rubrik har redan ställts och besvarats av många. Det kan därför synas förmätet av mig att ställa och besvara den en gång till.

Min orsak är att det finns nästan lika många svar som det finns personer som ställt frågan, ett förhållande som föranleder att jag i stället ställer och besvarar en mer exakt följdfråga, nämligen om Sveriges välfärd och ekonomiska rikedom i dag beror:

- 1 på att vi haft tur,
- 2 på ett systematiskt byggande av erfarenhet och kunskap under mycket lång tid,
- 3 på att statsmakten fattat viktiga, strategiska beslut (industripolitik) och fört ett insiktsfullt regemente.

Hur stor del av Sveriges välstånd kom till av en ren slump? Beror vårt ekonomiska välstånd på att vi haft turen att ha järnmalm, skog och billig vattenkraft, eller beror vårt välstånd på att vi tidigt lärde oss att utnyttja dessa naturtillgångar? Var det ren tur att Sverige rådde få ett antal innovativa företag vid tiden kring sekelskiftet?¹ Eller skall vi återföra vårt välstånd till en förståndig och ordnad rikshushållning med Sveriges resurser sedan Gustav Vasa?

¹ Ericsson, ASEA, Sandvik m fl, se figur 1 på s 17.

Det vanliga svaret i litteraturen är att författaren/vetenskapsmannen väljer en eller två sådana faktorer som han sedan bygger hela förklaringen på. Tar han med många fakta i förklaringen blir den pedagogiskt ohanterlig. Framför allt missar han då ofta möjligheten att föreskriva en medicin, en politik för fortsatt framgång.

Alla som deltagit i den ekonomisk-politiska debatten vet dock hur lätt det är att bygga upp ett till synes övertygande argument på några få enkla premisser. Det är bara det att efter att ha hört ett antal sådana enkelspåriga argument, eller hypoteser, blir åhöraren lätt irriterad. Driver dessa allvarstygda analytiker med mig? Historiska fakta har dessutom rådbråkats av förenklad teori så att läsaren omöjligen – utan att gå tillbaka till källorna – från texten kan bedöma hur rimlig eller hur fel den givna förklaringen är.

Detta ger mig anledning att redan här understryka en för mig viktig utgångspunkt för all vetenskaplig analys, nämligen att *den teori man väljer att ordna sina fakta efter även styr ens tänkande och de resultat man kommer fram till*. Val av teori, eller som Erik Dahmén brukar säga, val av glasögon, är mycket viktigare än man vill tro. När man en gång satt glasögonen på sig glömmar man att man bär dem. Teorin, genom vilken man observerar verkligheten, har blivit en del av ens undermedvetna.

Bara dessa konstateranden räcker långt mot en klar och distinkt slutsats; inga enkla svar duger. Det är *inte bara* råvaror, *inte bara* billig energi, *inte bara* en rad uppfinningar kring sekelskiftet, och framför allt *inte bara* att den upplysta, centrala statsmakten tryckt på rätt planeringsknapp, som är förklaringen till att Sverige blivit ett rikt industriland. Förklaringen är mycket krångligare

än så. Om någon fortfarande försöker hävda att det handlar om ren tur – och några kända ekonomer har varit inne på den tanken – så får han eller hon som ett minimum försöka beskriva hur det lotteri ser ut från vilket Sverige dragit sin "vinstlott".

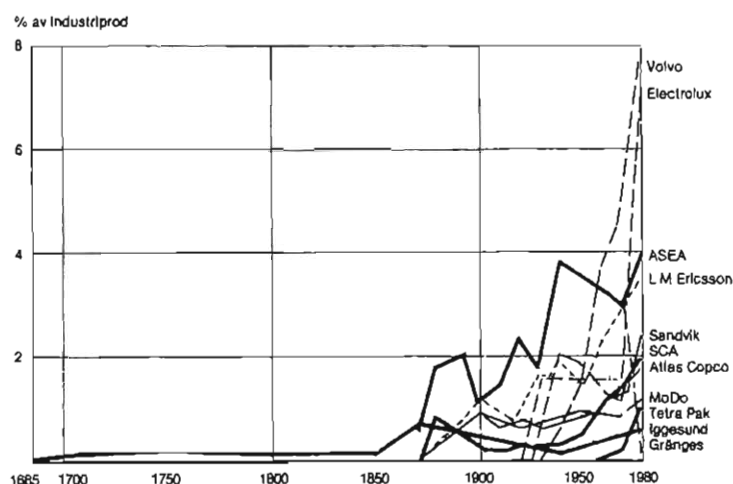
För att komma ur de två extrema svaren att Sveriges rikedom i dag beror på en slump eller på alla de speciella omständigheter vi råkat hamna i, ställer jag upp en kompromisshypotes. Låt vara att slumpen spelat in någon gång; en vinstlott gjorde att några unika förutsättningar för "take off" förelåg någon gång i den svenska historien. På något sätt måste ett antal systematiska samverkande omständigheter *därefter* ha bidragit till att den svenska levnadsstandarden blivit så hög relativt den i flertalet länder, som den är i dag. Det är möjligt att min förklaring blir historiskt unik, men jag nöjer mig inte med ett sådant konstaterande. Flera nationer (ekonomier) som dragit en vinstlott har inte lyckats, medan nationer som dragit nitlotter lyckats. Till och med mellan de nordiska länderna skiljer sig det ekonomisk-historiska utfallet starkt.

Det måste rimligtvis finnas några systematiska kännetecken hos en framgångsrik ekonomis sätt att organisera sig, som man kan beskriva och som man kan lära sig något av för framtiden; en teori. Även om den ekonomiska tillväxtprocessen är lång och förlorar sig i historiens dunkel, måste det alltid finnas *vissa karakteristiska drag som kan generaliseras*. Jag tänker under alla omständigheter generalisera.

För att generalisera behövs en intellektuell struktur – en teori – att ordna tankar och fakta efter för att få ordning på proportionerna. För att inte omedelbart fastna i invanda tankebanor tänker jag därför tända en intellektuell moteld mot den konventionella synen på den

ekonomiska tillväxtens grunder. Framför allt handlar ekonomisk tillväxt för mig inte om att få en maskin, landets industri som matas med arbetstimmar, att växa genom investeringar och sparande. Sparande och investeringar är nog både bra och nödvändiga, men nöjer man sig med det så har man inte förstått särskilt mycket. Som figuren nedan visar är det de individuella företagen som bär upp den samlade industriproduktionens utveckling. Jag tänker börja min analys ur det perspektivet.

Figur 1 Några företags andelar av svensk industriproduktion 1685–1980

Källa: Jagrén, L, Företagens tillväxt i ett historiskt perspektiv; i *Expansion, avveckling och företagsvärdering i svensk industri – en studie av ägarformens och finansmarknadernas betydelse för strukturomvandlingen*, IUI, Stockholm 1988.

Jag börjar med att introducera vad jag kallar teorin om den *experimentellt organiserade ekonomin*. I den ekonomin agerar miljoner människor, företag och andra ekonomiska aktörer med sitt eget bästa för ögonen. Alla aktörer måste koordineras så att ekonomin fungerar effektivt som en helhet. I den experimentellt organiserade ekonomin kommer det att visa sig svårt att föra ekonomisk politik med avsedda resultat. Framför allt finns det ingen central planeringsknapp för statsmakten att trycka på. I detta avseende skiljer sig den experimentellt organiserade ekonomin radikalt från den klassiska centralteorin, som studenter i nationalekonomi vid västerlandets alla universitet fått lära sig exercera framlänges och baklänges. Den klassiska centralteorin uppskattas varmt av politiker därför att den ger dem en uppgift; att föra politik, att centralplanera. Det går inte alls lika bra i den experimentellt organiserade ekonomin. Politiker kan bidra till utvecklingen med insikter om hur marknaderna fungerar och med förnuftigt agerande, men det är lika sannolikt att de gör fel. Det är därför viktigt att skillnaderna mellan de två teorierna klagörs.

Teorin om den experimentellt organiserade ekonomin bygger på två grundantaganden, nämligen:

- att systematisk ackumulation av industriellt kunskande och
- att ett socialt politiskt system som accepterar fri, konkurrerande etableringsrätt, bestämmer produktions-systemets prestanda.

Den första *kunskapsfaktorn* utgår från att industriell kompetens tar mycket lång tid att bygga upp, att den är ojämnt fördelad, att den inte kan hyras in i marknaden och att det ekonomiska systemet måste ha organi-

serat sig för att klara ett konstant fortgående, internt kunskapsskapande och kunskapsöverförande. Framtiden blir med andra ord *historiebunden*. Men det behövs konkurrens för att kunskapen skall manifestera sig som ekonomisk utveckling. Framtiden blir därför också *oförutsebar* på mikroplanet.

All konkurrens grundas på frihet att utan restriktioner etablera sig i marknaden och göra livet besvärligt för redan etablerade producenter. Om ojämnt fördelad, svårkommunicerbar kompetens knuten till människor och fri etableringsrätt införs i den klassiska modellen, får det ekonomiska systemet mycket annorlunda egenskaper än tidigare. Dessa egenskaper anses normalt känneteckna en dynamiskt växande marknads ekonomi. Kunskaperna definierar möjligheterna, den fria etableringsrätten den konkurrens som stimulerar till prestationer. Att fri etableringsrätt spelar en stor roll återkommer jag till. Här nöjer jag mig med att göra en analogi från vetenskapsteorin. Aristoteles blev inte uppskattad av akademierna i Aten, så han startade eget och fick ett visst inflytande över vetenskapens utveckling. Frågan är vad som hade hänt med den vetenskapliga utvecklingen om han och alla andra vetenskapsmän varit förbjudna att "starta eget".

Man skulle kunna sammanfatta med att säga att samtidigt som ett framgångsrikt land gradvis lär sig den för en ekonomi viktigaste *teknologin* av alla, nämligen att bygga, sköta och vidareutveckla en fungerande marknadsekonomi, så poängterar det sista ordet "utveckla", att detta kunnande dels lätt kan gå förlorat, dels så småningom kan förlora i betydelse som unik konkurrensfaktor, därför att andra länder skapar ännu mer effektiva marknadsekonomier. Den policyfråga som min exposé till sist försöker besvara blir därför hur

detta kunnande byggs och hur en effektiv vidareutveckling organiseras.

Teorin som sådan ger en del av förklaringen. Men förklaringen kräver en presentation både av företaget i den experimentellt organiserade ekonomin och av människans plats i det ekonomiska systemet.

För att förstå teknologin och det industriella kunnandets innehåll måste vi först introducera (ekonomisk) produktion som i allt väsentligt varande en form av *kunskapsbaserad informationshantering*.

På denna grund bygger vi upp teorin om den *experimentellt organiserade ekonomin*.

Efter en presentation av *företagets plats* i den experimentellt organiserade ekonomin avslutar jag med min förklaring till hur Sverige blev rikt, nämligen genom att *en politisk organisation av ekonomins funktioner växte fram, som accepterades av människorna och som släppte loss det kunnande och de produktivkrafter som slumrar i varje ekonomi*; kort sagt *den kunskapsbaserade konkurrens som driver den experimentellt organiserade ekonomin*.

(Jag ber också läsaren observera min formulering, nämligen ekonomins sätt att organisera sig för framgång. En ekonomis organisationsform, inklusive det politiska systemet, är ett resultat av en ekonomisk-historisk utvecklingsprocess, inte av något enstaka medvetet beslut. Om detta är korrekt – vilket jag hävdar på annan plats¹ – blir policyproblemet extra besvärligt. Om politikerna önskar korrigera en utveckling som

¹ Se Eliasson, G, 1986, "A note on the stability of economic organizational forms and the importance of human capital": i Day, R H – Eliasson, G (eds), *The dynamics of market economies*, IUI – North Holland 1986.

man anser är på väg åt fel håll, kommer man att finna att kunskapen om hur det var tidigare i viktiga avseenden är decentraliserad till alla individer samt är en del av deras undermetvetna. Kunskapen är "tyst" och bunden till individer, företag eller nationen. Den kan inte läras ut i klassrum eller läsas in på bibliotek. Kunskapsbasen är därför nästan omöjlig att rekonstruera på ett sådant sätt att ett medvetet beslut om att återställa det ekonomiska systemet till vad som gällde tidigare kan tas.)

Den ekonomiska processen kräver kunskapsbaserad informationsanvändning

Specialisering kräver koordinering

Adam Smith (1776) betonade specialisering som ett medel att uppnå lokala *skalfördelar* (*teknikförbättringar*) i produktionen.

Teknikförbättringar kräver innovativa människor och teknologi (*kunskap*).

Specialisering ställer också krav på *koordinering* av ekonomiska aktiviteter, i såväl tid som rum. De geografiska avstånden kortades med allt effektivare transportteknik. Koordineringen av ekonomiska aktiviteter i övrigt sker i marknaden genom prisbildning och konkurrens och inne i företagen genom administrativ teknik. Adam Smith uppfann marknadens "osynliga hand", som klarade marknadens ekonomiska självreglering. Allt eftersom den administrativa tekniken utvecklats och förfinats genom storföretagens tillväxt, har man börjat tala om planerarnas "synliga händer".

Teorin för central planering har kommit att dominera i den moderna nationalekonomiska centralteorin och i modernt ekonomiskt tänkande. Man skulle nästan kunna säga, att den ekonomiska centralteori som lärs

ut av västvärldens universitet och högskolor är en teori för central planering.¹ De förutsättningar den bygger på gör det möjligt att fatta fullt informerade, optimala beslut från en central statsmaktsnivå. Jag kommer att ställa min experimentellt organiserade ekonomi som kontrast till den ekonomiska centralteorin. Det räcker med att rucka på några till synes oskyldiga grundantaganden för att en helt annan ekonomisk världsordning skall breda ut sig. I den experimentellt organiserade ekonomin räknar aktörerna medvetet med att, på grund av bristande underlag och krav på snabba beslut, göra fel. I den klassiska modellen gör man inte sådana fel. I den experimentellt organiserade ekonomin känner företagarna igen sig, inte i den klassiska modellen. Skiljelinjen handlar om dynamik, prognosering, planering och innebörden av information och kunskap.

Inom ramen för marknadens koordinering måste företag komma till (nyetablering) eller konkurreras ut. Människor måste röra sig i marknaden eller i hierarkierna i de administrativa systemen. Jag sammanfattar detta under rubriken *ekonomisk filtrering*. Filtrens konstruktion spelar en viktig roll för ekonomins totala effektivitet. De kostnader som läggs ned på filtrets underhåll är svåra att mäta, eftersom ett effektivt filter i första hand ger upphov till oförutsedda vinster. Kostnaden kommer till uttryck i form av misslyckanden eller uteblivna vinster.

Det finns även en annan, mycket speciell kostnad, nämligen underhållet av den kultur som ger politisk-

¹ Se t ex Pelikan P, "Why private enterprise? Towards a dynamic analysis of economic institutions and policies," i IUI Yearbook 1986/87. *The economics of institutions and markets*, Stockholm 1986.

social acceptans för det filter som samhället byggt. Filtret förutsätter en social-ekonomisk organisation, en social teknik som får människor att acceptera de förändringar som följer av den experimentella processen. "Institutionen" filtret gör nämligen våld på en i nationalekonomin omhuldad sats, nämligen att samhällspolitiska mål bör vara "paretoacceptabla".¹ Ett "paretooptimum" är en situation där ingen önskar eller finner personlig vinning i att ändra på sin situation, och där ekonomin därför lägger sig till rätta.

En företagsledare skulle inte känna igen sig i en ekonomi i "effektiv jämvikt". Han skulle aldrig våga utgå ifrån att han skulle kunna befinna sig i ett sådant tillstånd. Inte desto mindre bygger all "modern" välfärds-teori på att uppnåendet av ett sådant tillstånd är politikens mål. I den experimentellt organiserade (dynamiska) ekonomi jag skall diskutera, dvs en ekonomisk process i rörelse, kan ett sådant tillstånd inte förekomma. De experimentellt skapade innovationer som möjliggör teknikförbättringar och skalfördelar kommer ständigt – som Joseph Schumpeter påpekade – att knuffa ekonomin ur sitt paretooptimum. Rationell ekonomisk politik och social organisation har därför alltid gått ut på att minimera de sociala kostnaderna av oförutsebar förändring för att möjliggöra väsentliga, icke paretoförenliga ekonomiska strukturförändringar.

Produktivitetsförbättringar kräver även kunskapsförmedling

Slutligen konstaterar jag att en effektivt fungerande ekonomi inte bara kräver en effektivt organiserad, in-

¹ Efter den italienske sociologen, nationalekonomen och ingenjören Vilfredo Pareto 1848–1923.

novativ, *kunskapsskapande* verksamhet, utan även en lika effektiv *kunskapsförmedlande* verksamhet, kort sagt en "effektiv skola". Det visar sig då att den väsentliga såväl kunskapsskapande som kunskapsförmedlande verksamheten äger rum i yrkeslivet på alla nivåer, som en mer eller mindre integrerad del av arbetets utförande. Detta innebär att ett varierat yrkesliv blir den väsentliga delen av en individs "utbildning". Det blir då lätt att förstå vad en illa fungerande arbetsmarknad kan ställa till med.

Det sagda innebär att en klassificering (se tabell 1 på s 32) av samhällets kunskapsbaserade informationshantering kan göras. Den klassificeringen täcker praktiskt taget all produktionsaktivitet i en industriell ekonomi. Det faktum att den nationella statistikproduktionen ännu inte definierats efter denna klassificering utgör ett växande bekymmer för de ekonomisk-politiskt ansvariga myndigheter, som har ambitionen att vara informerade om vad som händer i deras ekonomi och att föra en insiktsfull och förnuftig ekonomisk politik.

De fyra formerna för kunskapsbaserad informationshantering är:

- 1 *förbättring av teknologin* i syfte att utnyttja de affärsmöjligheter som finns. Joseph Schumpeters innovator och entreprenör får representera denna funktion,
- 2 *koordinering* via marknadens prisbildning och administrativ teknik. Jag låter Adam Smiths "osynliga hand" representera den marknadskoordinering som fortfarande dominerar den ekonomiska processen,
- 3 *filtrering*, som definierar konkurrensens karaktär och konsekvenser, och som tillsammans med (1) håller den ekonomiska processen i ständig ojämvt. Detta gäller särskilt på kapitalmarknaden, vilket till-

låter mig att göra Knut Wicksell till representant för "ojämviktsteorin",

- 4 *utbildning*, som sedan John Stuart Mill (1848) fram till helt nyligen varit nästan helt bortglömd i den nationalekonomiska forskningen.

Informationskostnaden dominerar

Det börjar nu finnas en hel del statistiskt underlag som belyser den kunskapsbaserade informationsekonomin, och som visar att kunskapsbaserad informationshantering dominerar som produktionsform.

För det första kan man grovt dela upp total sysselsättning i en modern ekonomi i en tredjedel vardera sysselsatt i varuproduktion, privat tjänsteproduktion och offentlig tjänsteproduktion. Den offentliga tjänsteproduktionen är helt och hållet informationshantering, delvis av typen koordinering (nattvaktarstatens uppgifter, lagstiftning, övervakning etc) men huvudsakligen utbildning och hälsovård. Privat tjänsteproduktion däremot ligger nästan i sin helhet under koordineringsfunktionen – transporter, handel, kommunikation och finansiering – och är väsentligen en stödfunktion för varuproduktionen. Varuproduktionen för sig slutligen innefattar i varans värde en dominant informationskostnadspost, förmodligen betydligt större än 50 procent. Det handlar om tekniska tjänster (produktutveckling), marknadsföring och distribution samt inte minst intern utbildning.¹ Marknadsföring är den tyngsta posten, som i svensk industris storföretag utgör ca 30 procent av de totala kostnaderna. Det gäller att hitta de rätta kunderna. Central finansiell styrning

¹ Se *Kunskap, information och tjänster*, IUI, Stockholm 1986.

och kontroll utgör ytterligare betydande resurser, vars omfattning vi inte känner exakt. Internt i en modern "fabrik" utgör koordineringen ca hälften av de totala kostnaderna. Det handlar om allt från produktionsplanering och förberedelser, övervakning m m till kvalitetskontroll.

Väldiga databaser som beskriver produktionsprocessen ligger till grund för denna interna styrning av företagen, som i vissa delar kommit mycket nära vad som skulle kunna kallas "automation". Kostnaderna för koordinering inom storföretagen är så stora att den teknologiska uppgraderingen av koordineringens teknik börjat bli viktig för företagets framgång och långsiktiga överlevnad.

Jag vill avsluta denna inledning med att visa två saker, dels att praktiskt taget alla ekonomiska framsteg under historiens lopp byggts på teknisk utveckling av informations- och kommunikationstekniken, dels att denna tekniska utveckling på ett fundamentalt sätt förändrar en ekonomis egenskaper, nämligen till de egenskaper som den experimentellt organiserade ekonomin har.

Kommunikationsteknologin avgör utvecklingstakten

En genomgång av de teknikförhållanden som anses ha skapat den moderna industristaten visar att nästan alla inneburit förbättringar i *kommunikationsteknologin* – transport och koordineringsteknik – och medfört att kostnaden för kommunikation stadigt sänkts. Detta har i sin tur sänkt kostnaderna för specialiserad och decentraliserad produktion.

Betydelsen av den kanske viktigaste teknologin av alla, nämligen *det tryckta ordet*, kan vi inte utvärdera. Det tryckta ordets betydelse inser vi bäst om vi försöker

föreställa oss hur det ekonomiska livet skulle vara organiserat utan det tryckta ordet. Den ekonomiska betydelsen av det tryckta ordet, och konsten att läsa det skrivna, har från början helt missbedömts och nästan inte alls uppmärksamats i ekonomisk analys.¹

Ångmaskinen, när man fick den att fungera, revolutionerade helt utrikeshandeln under 1800-talet och därmed ländernas organisation av sin produktion mot större specialisering. Ångbåten och järnvägen öppnade världens marknader för varandra genom lägre transportkostnader.

Förbränningsmotorn och bilen har inneburit en liknande förändring under 1900-talet.

Elektriciteten har ytterligare höjt transportsystemets produktivitet, men framför allt underlättat koordineringen av industriella processer genom att energi kunnat göras lokalt tillgänglig till låga kostnader, samt genom att ha möjliggjort informationsförmedling (kommunikation) under effektiva former som tidigare inte varit möjliga.

Det är många, schumpeterianskt orienterade, ekonomer som i dag ser den elektroniskt baserade informationsteknologin som den kommunikationsteknologi som skall lyfta flera av de avancerade industriländernas ekonomier ur sin nuvarande letargi upp på en snabb tillväxtbana. Men det som är lätt att visa teoretiskt i den klassiska modellen är i den av teknologisk konkurrens kännetecknade experimentellt organiserade ekonomin inte alls lika lätt åstadkommet.

¹ Se *Kunskap, information och tjänster*, IUI, Stockholm 1986, kapitel II, samt Eliasson, G, *The knowledge base of an industrial economy*; i Eliasson-Ryan, *The human factor in economic and technological change*, OECD educational monographs, No 3, pp 29 f, (nov) Paris 1987.

De "utvecklingsblock" som Erik Dahmén (1950)¹ diskuterade i sin avhandling utgör en speciell blandform av kommunikationsteknik, där komplementär teknologi genom marknadens försorg samordnas. Möjliggörandet av denna teknologi beror i sin tur på hur det ekonomiska systemet är organiserat, samt på landets utbildningsnivå. Ett annat exempel är stora industri-banksgrupper, en grupp industriföretag samordnade finansiellt via en bank. Inom sådana grupper kan, om de organiseras rätt, stora synergieffekter mellan investeringar och produktion å ena sidan och den finansiella dimensionen å den andra uppnås. Det anses att den ägarkompetens som fick tillfälle att komma till uttryck inom Wallenberg-företagen, som samordnats runt Stockholms Enskilda Bank, varit avgörande för svensk industris framgångsrika förvandling från att basera sin konkurrenskraft på Sveriges relativt stora tillgång på billiga råvaror till en bas i avancerad produkt-teknologi (verkstadsindustrin).²

Kompetensen att driva stora affärsorganisationer

Det förnämsta kännetecknet på en avancerad industriell ekonomi är att den "inom sig" utvecklat konsten att driva stora företagsorganisationer. Denna kompetens har endast utvecklats i några få av industriländerna, däribland Sverige. Vid varje teknologi- och produktionsform föreligger en optimal storlek hos den administrerade organisationen, upp till vilken administrativ

¹ Se Dahmén, E, 1950, *Svensk industriell företagarverksamhet* (1919–1939), IUI, Stockholm.

² Se Eliasson 1980, *Företag, marknader och ekonomisk utveckling – en teori och några exemplifieringar*; i Dahmén-Eliasson (1980); *Industriell utveckling i Sverige. Teori och verklighet under ett sekel*, IUI, Stockholm.

koordineringsteknik är överlägsen marknaden. Denna teknologi har utvecklats gradvis under många generationer. Jan Glete har pekat på en ursprunglig kunskapsbas i en effektiv militär organisation, som därefter "kommersialiserats" via järnvägsföretagen. De senare var, bortsett från det ostindiska kompaniet, de första riktiga storföretagen i vårt land, och i andra länder. En fungerande utbildningsorganisation – skolan och internutbildningen i kombination – har ständigt fört detta organisatoriska kunnande vidare från generation till generation.

Jag kommer att göra kompetensen att driva storskaliga affärsorganisationer till en del av den centrala teknologin som gör ett avancerat industriland konkurrenskraftigt i internationell handel, och därför ekonomiskt rikt. Denna kompetens får inte – som jag senare skall visa – blandas ihop med central planering.

(Jag kommer också att ställa frågan hur den moderna informationsteknologin kommer att påverka administrativ teknik och marknadsorganisation när det gäller koordinering av decentraliserade produktionsaktiviteter och (!) substitutionen mellan fysiska transporter av människor och kommunikation mellan människor med hjälp av artificiell teknik. Sammantaget handlar teknologiproblemet om hur den totala kommunikationskostnaden sänks genom att fysiskt kapital undan för undan ersätts av kunskap.)

Att kunskapen avgör insåg den svenske ekonomen Johan Westerman långt före Adam Smith och John Stuart Mill, när han 1768 för kungliga vetenskapsakademin skrev "Sveriges första långtidsutredning".¹

¹ Westerman, J, 1768, *Om svenska näringarnes undervigt emot de utländske förmedelst en trögare arbetsdrift*, Stockholm.

Westerman reste i industrialismens allra första skede till England och Holland för att studera modern industriell produktion. Han fann att en svensk bara åstadkom hälften av en engelsk eller en holländsk arbetares produktionsvärde. Han poängterade visserligen de "nya fina maskinerna" men framför allt *kunnandet* att använda dem och kompetensen att organisera (läs specialisera och koordinera) produktionens flöden.

Den experimentellt organiserade ekonomin – exemplet Sverige

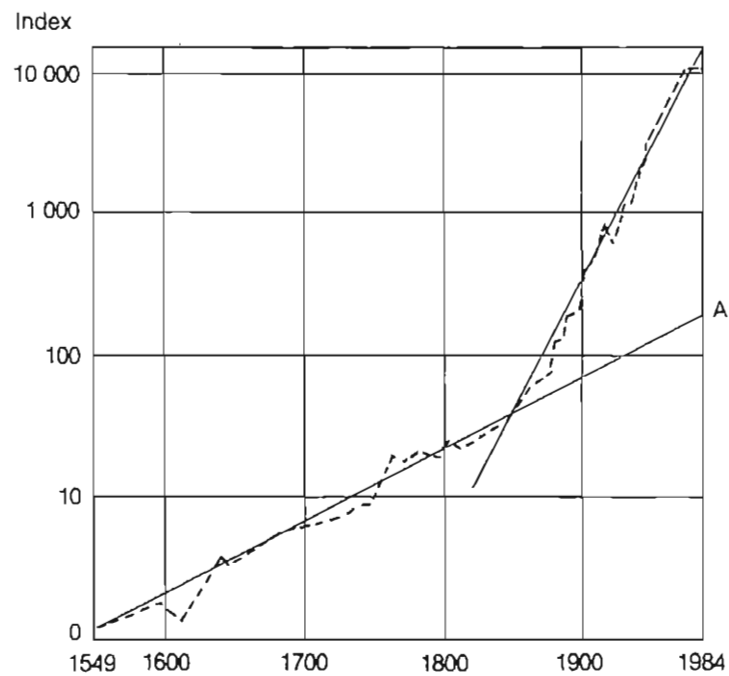
Figuren till höger visar svensk industriproduktion under 450 år, med början i Gustav Vasas centralstyrda hushållning av landets ekonomiska resurser. Av tre skäl introducerar jag med figuren på s 31 den experimentellt organiserade ekonomin.

För det *första* är förklaringen av "knycken" under 1800-talets första hälft avgörande för vårt val av relevant ekonomisk teori.

För det *andra* ger figuren ett bra historiskt perspektiv på vår 70-talskris – överst i högra hörnet.

För det *tredje* ger en enkel trendframskrivning av de första 300 åren fram till våra dagar ett intressant perspektiv på det rika industrilandets situation i förhållande till det fattiga u-landet. Skillnaden mellan punkten (A), där trenden träffar nutid, och Sveriges nuvarande inkomstnivå, omräknad enligt alla konstens och FN:s metoder (diagrammet visar ju industriproduktionen), blir en BNP-skillnad per capita på ca 1 till 100. Jämförelsen blir ungefär den mellan Sverige och Indien i dag, mätt med traditionella ekonomiska mått. Man får naturligtvis inte göra för mycket av sådana här beräkningar. För mig räcker det dock att visa den stora skill-

Figur 2 Svensk industriproduktion sedan 1549
(1870 = 100)

Källa: Eliasson, G, Schumpeterian innovation: Market structure and the stability of industrial growth, i Hanusch (ed), *Evolutionary economics: application of Schumpeter's ideas*, Cambridge university press 1988.

naden, nämligen att Indiens ekonomi, mätt i nationalräkenskapstermer och BNP, trots landets 750 miljoner invånare ändå bara är obetydligt större än den svenska ekonomin, vars produktion reserveras för 8 miljoner svensks exklusiva konsumtion.

Kurvans "knyck" någon gång under 1800-talets första hälft är – trots statistikens bräcklighet – säkerställd.

Litteraturen erbjuder i stora drag tre olika förklaringar, varav de två första kan klassas som förbättringar i informationsteknologin enligt nedanstående tabell.

*Tabell 1 Den ekonomiska informationshanteringsens
fyra former*

1 Affärsmöjligheter	– Skapande av kunskap – teknisk information – innovationer – entreprenörskap
2 Koordinering	– konkurrens (marknad) – management
3 Filtrering	– nyetablering – exit (nedläggning) – rörlighet
4 Kunskapsförmedling	– utbildning – kunskapsöverföring – informationsspridning

Teknisk förbättring är den vanligast förekommande förklaringen. Den schumpeterianska litteraturen betonar den tekniska utvecklingen i alla led som förklaring till den industriella revolutionen. Den moderna, neoklassiska tillväxtteorin talar om "teknikfaktorn" i produktionsfunktionen. Jag gör Joseph Schumpeter till representant för hela den skola av ekonomer som vill göra "entreprenören" och den tekniska utvecklingen till de drivande krafterna bakom den nya tekniken ("innovationerna") som introduceras och sprids i en ekonomi.

Men en mer *marknadsorienterad* förklaring som ofta återkommer och som under senare år upplevt en renässans har med ekonomins konkurrenskraft (marknadsteknik) att göra. Den faller tillbaka på Adam Smiths specialiserings- och koordineringshypotes ovan och har betonats av många forskare, i vårt land särskilt av Eli Heckscher.

Efter att sedan Gustav Vasas tid ha varit en, så långt centralstatens kontrollmöjligheter på den tiden medgav, centralplanerad ekonomi, *avreglerades* den svenska ekonomin under 1800-talets första hälft, tillsammans med ett stort antal av Europas ekonomier. Vi kan i dag konstatera att de länder som under 1800-talet avreglerade sina ekonomier upplevde samma "knyck" som den svenska. De tillhör i dag de rika industriländerna.¹ De länder som inte avreglerade, tillhör i dag inte de rika industriländerna. Det är frestande att dra höga växlar på detta enkla samband.

Det finns en tredje *efterfrågeförklaring*. Många länder i västeuropa upplevde under 1800-talet en kraftig exportboom byggd på export av råvaror till den växande enkelska "industrimaskinen".

Englands produktionstillväxt gav en "god" statistisk förklaring till svensk exporttillväxt och produktionstillväxt. Men denna statistiska förklaring kringgår huvudfrågan, nämligen *hur* den industriella revolutionen kom till stånd, och då särskilt i England.

¹ 1823 kom ett förslag om att avskaffa skråväsendet, som inte genomfördes. 1846 beslöts om en rad förordningar som reducerade handelns begränsningar. 1848 kom aktiebolagslagen och 1864 ökades frihandeln ytterligare. Se Lundell, J, *Om hantverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation*, Lund 1846, samt Heckscher, E, *Industrialismen – den ekonomiska utvecklingen sedan 1750*, Stockholm 1953.

Det krävs mer än efterfrågan (och pengar till att köpa maskiner) för att skapa en industriell revolution, något som de underutvecklade länderna dyrt fått erfara när de tagit råd av industriländernas experter, skolade i keynesiansk efterfrågeteori och modern planeringsideologi.

Om efterfrågan är orsaken måste vi förklara hur den industriella revolutionen kom till stånd i England. (Efterfrågan behövs för att hålla tillväxten i gång i alla ekonomier, men den skapas av sig själv när produktionen kommer igång.) Detta är den sista frågan, som ingen ännu besvarat tillfredsställande.

Vi konstaterar blott att i England (och även i USA) där de industriella revolutionerna kom igång tidigt, hade aldrig central- och nordeuropas centralistiska ekonomiska hushållning fått tillfälle att etablera sig. Ekonomierna var från början avreglerade, när det började hända något på det ekonomisk-tekniska området.

Fri etableringsrätt var införd och kunskap fanns, särskilt i England, trots den till synes negativa faktorn att ingenjörsutbildning kommit i gång långt tidigare i Frankrike.¹ I Frankrike kom den industriella revolutionen i gång sent.

Till de länder som hade en erforderlig industriell kompetensbas och släppte fram den fria etableringsrätten, spreds det industriella kunnandet mycket snabbt via den teknologiska konkurrens som kännetecknar den experimentellt organiserade ekonomin.

¹ Se *Kunskap, information och tjänster*, IUI, Stockholm 1986, s 46.

Den experimentellt organiserade ekonomin – teoretisk sammanfattning

Den fråga jag ställt är hur centralt, organisatoriskt kun-
nande samt innovationer, betraktade som resultat av
olika former av informationshantering, bäst skall pla-
ceras in i den nationalekonomiska teorin.

Nationalekonomin har traditionellt ägnat stor upp-
märksamhet åt "informationsanvändning" vad gäller
koordineringen av ekonomiska aktiviteter i fria mark-
nader och planerade ekonomier. Särskilt under senare
år har motsvarande koordinering inom företag ("ma-
nagement") uppmärksammas. Vad forskningen all-
mänt underskattat är storleken på den resursåtgång
som krävs för informationshantering i en ekonomi.
Därmed har nationalekonomin fått den "hårdvarutra-
dition" som fortfarande förankrar såväl teori som eko-
nomisk politik i en världsbild som är föråldrad.

Karl Marx talade om den obegränsade möjligheten
till produktivitetshöjningar som modern industriell or-
ganisation av fabrikstillverkningen möjliggjorde, men
som begränsades av marknadernas oförmåga att absor-
bera oändliga mängder fysisk produktion, "stål".
(Grunden för dessa produktivetskrafter var att kapita-
listerna utrustade sina fabriker med allt fler maskiner,
som i sin tur – enligt Marx teori – var ackumulerad
människokraft.) Den engelska nationen måste därför –
på Marx tid – bli imperialistisk för att kunna avsätta in-
dustrins svällande utbud. Detta var Marx tolkning. Nå-
gon kunskap eller informationshantering fanns ej med
i hans världsbild, och så förblev det i nästan 100 år,
trots att John Stuart Mill (1848) gjort industriell kun-
skap till en huvudpoäng i sin ekonomiska analys.

Heterogenitet ger obegränsade affärsmöjligheter

Marx missförstod två förhållanden. Han likställde företaget med en *fabrik* som tillverkade volymer av oförändrade varor, och han glömde att *varornas kvalitet* kan förbättras. Därmed missade han, tillsammans med nästan alla ekonomer under 100 år, det väsentliga i den industriella utvecklingen.

Lägg "kvalitet till produkten" så försvinner marknadsbegränsningarna, och heterogenitet (produkt-differentiering) blir det typiska kännetecknet för produktmarknadernas konkurrens. De obegränsade produktivetsmöjligheterna kan nu ersättas med ett i det närmaste *obegränsat antal oförutsebara, internationella affärsmöjligheter*. Gränserna sätts av *kunnandet*, som är lokalt, företagsanknutet och svårt att kommunicera. Dessa små modifikationer av synsättet förändrar radikalt de grunder på vilka ekonomisk teori har formulerats. Men det räcker inte.

Varje land och varje företag jobbar nu med sitt *begränsade (lokala) kunnande* i en liten del av en oändlig mängd av affärsmöjligheter. (Herbert Simon kallade detta "bounded rationality".) Vad som helst kan hända. Någon kommer på en idé, en innovation, och etablerar ett kunskapsmonopol till dess något annat företag kommer på något bättre. *Teknologisk konkurrens* uppstår om den inte förhindras av regleringar och förbud. Oförutsebarhet på mikroplanet råder.¹

Genom att införa två nya egenskaper hos den ekonomiska processen, nämligen dels *komplexitet* i form av tyst kunskap ("tacit knowledge") i kombination med

¹ Se Eliasson, G, *Technological competition and trade in the experimentally organized economy*, IUI Research report no 32, Stockholm 1987.

obegränsade affärsmöjligheter och omöjligheten att i en interdependent marknadsekonomi förutse hur alla konkurrenter skall reagera på varandras agerande, dels rätt till *fri, konkurrerande nyetablering* med överlägsen teknologi, garanteras oförutsebarhet på mikroplanet. Den ekonomiska processen blir *experimentell*. I den experimentellt organiserade ekonomin kan ingenting av betydelse med säkerhet utvärderas förrän det provats på marknaden. Kapitalmarknadskonkurrensen, särskilt aktiemarknadens konkurrens, blir därmed den viktiga marknaden för aktivt risktagande som sprider information. Detta ger karaktären åt företagets beteende.

En första fråga är därför vad information egentligen innebär i en experimentellt organiserad ekonomi, dvs i ett ekonomiskt system som praktiskt taget aldrig befinner sig i ett traditionellt jämviktstillstånd.

Att information är en dominant produktionsfaktor i den avancerade industriekonomin har vi redan konstaterat. Egentligen handlar all industriell verksamhet om olika former av kunskapsbaserad informationshantering. Tabell 1 på s 32 visar vad dessa består av.

Internationella affärsmöjligheter som inte kan förutses

I den experimentellt organiserade ekonomin är det inte den fysiska produktionskapaciteten som saknar övre gränser, utan de internationellt "*tillgängliga affärsmöjligheterna*". De är i allt väsentligt obegränsade i den meningen att man aldrig kan inventera (räkna upp) lagret av affärsmöjligheter för att sedan söka sig fram till den "*bästa*". Tillgängligheten beror på företagets lokala teknologiska kompetens samt på hur väl företaget är organiserat för *innovativ verksamhet*, dvs på kategorierna (1), (3) och (4) i tabell 1. Den ekonom som närmast förknippas med

denna rubrik är Joseph Schumpeter. Den unge Schumpeter (1912) betraktade den innovativa verksamheten – precis som i den experimentellt organiserade ekonomin – som i det närmaste oförutsebar på mikroplanet. Den äldre Schumpeter (1942), som hade observerat tillväxten av gigantiska storföretag med särskilda avdelningar för rutinforskning och teknologisk förnyelse, såg möjligheten att företagen skulle utveckla metoder att med förutsebar, säker framgång förnya sin teknologi (sin lokala kompetens) så att ett företag så småningom skulle dominera på varje marknad.

Den äldre Schumpeter kan sägas motsvara den filosofi som i dag ligger till grund för "the management of technology", eller systematiska metoder att administrera och effektivt utnyttja teknologin. Schumpeter (1942) passar den planeringsfilosofi som kännetecknar den moderna ekonomiska centralteorin, men inte alls lika bra den experimentellt organiserade ekonomin.

Inte bara teknik

Teknisk informationshantering innefattar allt från ostrukturerad innovativ verksamhet till rutinmässig förbättring av existerande produkter. Men det handlar inte bara om teknik.

Även management på hög nivå är en form av lokal "företagsteknologi". Tekniken att samordna, omstrukturera och förändra en företagsorganisation bestämmer vad som sedan mäts som produktivitetsförändringar. Electrolux har under långa tider ökat sin produktivitet genom intern omstrukturering och omvandling på ett sätt som utomstående – särskilt under 70-talets början – hade svårt att förstå. Till en del handlar det om intern specialisering av tillverkningen och utnyttjandet av skalfördelar à la Adam Smith. Till en del handlar det

om erövrandet av marknadsdominans och skalfördelar i marknadsföring och distribution. Det är lika mycket teknologi att välja rätt marknad som att välja rätt organisation av hela företaget, eller rusta upp en fabrik med nya, moderna maskiner. Att val av (rätt) organisationsform kräver kompetens illustreras av hur svårt det är för utomstående att förstå kombinatoriken bakom fusionen mellan ASEA och Brown Boveri. Förmodligen vet ännu inte heller ASEA:s ledning hur pusslet skall läggas i detalj. Så skall det vara i den experimentellt organiserade ekonomin.

Koordinering genom konkurrens

Koordinering är det traditionella uttryck för ekonomisk informationsanvändning som dominerat litteraturen sedan Adam Smith (1776). Om skalfördelar uppnås genom specialisering av produktionen, ökar komplexiteten hos samhällets ekonomiska organisation. Desto besvärligare blir därför koordineringen av alla specialiteter. I marknaden sköts koordineringen genom *konkurrens* (prisbildning), i företagen genom olika former av administration. (I marknadsekonomin handlar koordineringsproblemet om att organisera marknaden så att priserna blir pålitliga signaler på vad företagen skall satsa på. Inom företagen ersätts prisbildningen med olika administrativa metoder.) Koordinering drar betydande kostnader som är en del av produktionskostnaderna. De interna, centrala, administrativa metodernas effektivitet att koordinera verksamheten¹ sätter grän-

¹ Som redan påpekades av Coase, R H, 1937, i *The nature of the firm, Economica, New Series* (nov), vol IV, pp 386–405.

ser för företagens förmåga att konkurrera med alternativen i marknaden, dvs att hålla ihop organisationen, och därmed även företagets storlek, som finansiell organisation.

Kulturen kväver eller stimulerar initiativ

Mänsklig kompetens finns ofta i övermått, men det är bara i vissa ekonomiska regimer som initiativen vaknar. Ett samhälles centrala organisationsproblem handlar om att aktivera människan till innovativ och skapande verksamhet. Det handlar om incitament. Man kan också tala om ett filter (se punkt 3 i tabell 1 s 32) som bestämmer vilken typ av människor, synsätt och aktiviteter som kommer att dominera; om vi skall få ett samhälle av präster eller affärsmän. Karaktären hos samhället kallar vi dess *kultur*. Kulturen är dock en ekonomisk fråga. Önskar ett land långsiktig, ekonomisk framgång måste man ordna sina kulturfilter så att människorna accepterar, ja trivs med, den experimentellt organiserade ekonomins spelregler.

Filtrering äger rum på alla nivåer i samhället. I det politiska spelet filtreras nationens ledare fram, och de lagar som skall reglera det ekonomiska livet. Ledningen i ett företag gör oavbrutna val. Man väljer projekt bland olika alternativ, man väljer ledning för olika aktiviteter och man väljer – inte minst betydelsefullt – organisationsform, informations-, styr- och managementsystem osv. Vid alla dessa val löper man risken att göra två olika typer av fel²;

² Se Pelikan, P, 1987, Why private enterprise? Towards a dynamic analysis of economic institutions and policies; i *IUI Yearbook 1986-1987. The economics of institutions and markets*, IUI, Stockholm 1986.

- att acceptera ett dåligt projekt,
- att förkasta ett bra projekt.

I det första fallet handlar det om direkta kostnader för t ex en ineffektiv lösning. I det andra fallet om en utebliven vinst.

Samhället har alltså ett klart optimeringsproblem att ta ställning till (tabell 2). För att

A; *maximera antalet lyckade försök* (framgångar) måste man acceptera ett stort antal dåliga projekt. Därmed följer att optimeringsproblemet innehåller tekniken att B; *minimera antalet överlevande misstag*.

Selektionsproblemet blir ännu klarare manifesterat på den mänskliga nivån, där det handlar om att placera rätt person på rätt jobb och att förflytta människor mot de rätta jobben i en karriär. Detta är delvis en fråga om utbildning på jobbet. Filterproblemet handlar om att hålla ordning på människor, så att deras kompetens kommer till sin rätt, inte om kalkyler eller analys. Även "ordningsproblemet" kräver avancerad teknologi.

Tabell 2 Institutionell effektivitet, filtret i den experimentellt organiserade ekonomin

- 1 Maximera antalet lyckade försök
- 2 Minimera antalet överlevande misstag

*Teknologin att använda teknologi förändras
(kunskapsuppbyggnad)*

Kompetens för arbetslivet skapas genom att en varierad arbetserfarenhet tillgodogörs på ett effektivt sätt. Detta – utbildning – är en avancerad form av informationshantering. Om det är så, som vi allt mer börja lära

oss, att det *mänskliga kunnandet* bestämmer alla ekonomiska värden, medan ekonomins organisation (regler och institutioner) avgör värdenas fördelning, blir *kunskapsuppbyggnaden* en viktig och resurskrävande administrativ uppgift, en del av produktionen. Om företagens interna utbildningsansträngningar vet vi för närvarande mycket litet. Studier i USA pekar på att mycket stora resurser satsas på intern företagsutbildning, dels för att komplettera en bristande kvalitet hos skolornas grundutbildning, dels för att komplettera med specifik utbildning på jobbet, men huvudsakligen för att ständigt underlätta, sprida och uppdatera det förgängliga, specifika kunskapskapitalets ekonomiska värde. Mätbar utbildning drar i vissa amerikanska storföretag kostnader i samma storleksordning som FoU-budgeten.¹ Det handlar om att till berörda anställda förmedla den kunskap som finns runt omkring företaget, eller skapas i laboratorier eller som en följd av företagets verksamhet.

Den kunskapsbaserade informationsekonomin skapar en i det närmaste obegränsad variationsrikedom i den moderna industrinationen och en väldig heterogenitet när det gäller de produktkvaliteter som bjuds ut på marknaderna. Varje enskilt företag kommer i konkurrensen att agera utifrån sin egen begränsade kunskaps- eller kompetensbas, som täcker en bråkdel av den totalt tillgängliga mängden affärsmöjligheter. Det behöver inte ens vara så att de konkurrerande företagens kompetensbaser överlappar varandra särskilt mycket. Med den fria konkurrerande etableringsrätt

¹ Se *Kunskap, information och tjänster*, IUI, Stockholm 1986.

som kännetecknar den experimentellt organiserade ekonomin kan vad som helst inträffa. Vad jag kallar *teknologisk konkurrens* uppstår.

I en internationell ekonomi, kännetecknad av obegränsade affärsmöjligheter och aktiv teknologisk konkurrens från lokala, unika kunskapsbaser, kommer nya oväntade "affärskombinationer" ideligen att skapa tillfälliga kunskapsmonopol och förstöra de existerande. Förmågan att klara sig i den teknologiska konkurrensen begränsas helt av producentens lokala kunskapsbas.

I den ekonomin går ingen säker, framför allt inte ett industriland baserat just på teknologisk konkurrens.

Företaget i den experimentellt organiserade ekonomin

Den experimentellt organiserade ekonomin kommer för det enskilda företaget att innebära en miljö, en marknadsomgivning, som man inte känner väl och som man i princip inte kan göra prognoser på. Samtidigt måste företagets ledning ideligen fatta stora avgörande beslut på mycket ofullständiga beslutsunderlag.

I den experimentellt organiserade ekonomin blir därmed även företaget en experimentmaskin som måste agera långt innan besluten kunnat förberedas ordentligt men som hela tiden är beredd att korrigera kursen. Detta är en helt annan bild än den "klassiska planeringsmodellen", i vilken företaget tror på möjligheten att vara fullt informerad och från början försöker finna den optimala vägen.

Företaget i den experimentellt organiserade miljö som vi beskriver utgår från att ett beslut normalt går mer eller mindre snett. Dess kompetens är att:

- 1 bättre än andra (konkurrerande) företag orientera sig rätt i marknaden,
- 2 snabbt identifiera misstag,
- 3 snabbt korrigera misstag.

Det sista kompetenskravet utesluter nästan definitionsmässigt offentliga, politiska organ som effektiva, affärsdrivande organisationer. De kan möjligen vara bra på att pröva, experimentera och även upptäcka att man kommit fel; vi kan åtminstone inte på vetenskapliga grunder hävda motsatsen. Däremot kan politiska myndigheter aldrig, från den plattform där man arbetar, vara kompetenta när det gäller effektiva nedläggningsbeslut.

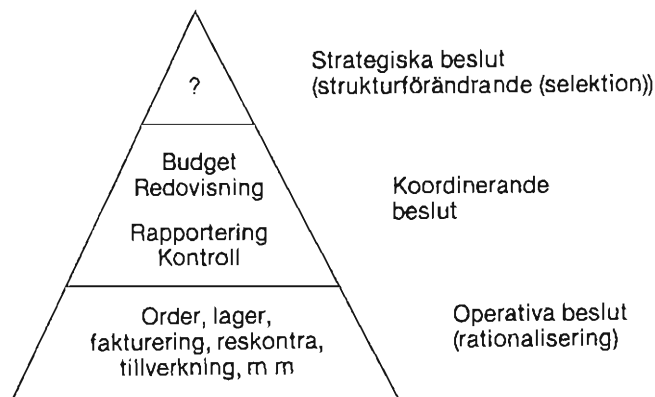
Som jag redan påpekat har den politiska makten i alla välorganiserade samhällen delegerat obehagliga korrigeringsbeslut till marknaden.

Inte ens det stora industriföretaget kan undvika dessa problem internt. Effektiv drift (effektiv koordinering av tillverkningens flöden) och dynamisk förnyelse av de strukturer som reglerar samma flöden står normalt i ett internt motsatsförhållande. Förändringar i företags organisatoriska struktur, som tas längst upp i företaget (högst upp i figur 3), gör det svårt att driva produktionen effektivt. Därför blir driftsorganisationen alltid konservativ och motsätter sig "förändringar". Å andra sidan har ett företags långsiktiga överlevnad alltid bestämts av dess förmåga till intern, organisatorisk förnyelse. Det hör till den högsta ledningens svåraste uppgifter att rätt balansera denna avvägning mellan vad jag kallar statisk och dynamisk effektivitet. Sättet att klara denna avvägning är inte genom "total optimering av företaget". Lösningen är återigen helt en fråga

om organisation, i första hand att de två beslutsnivåerna hålls organisatoriskt isär och att den övre nivån (i figur 3) om så behövs kan driva igenom sina förändringsbeslut mot de undre nivåernas vilja. Det är på denna övre nivå som de dominanta "ägarna" och entreprenörerna, men även "raiders", opererar och genom "övertaganden" förändrar företagens organisatoriska sammansättning.¹

På samma grund finner man internt i företaget en annan balansgång mellan den övre och den nedre delen av tabell 1 på s 32. Medan koordineringsstaberna på mellannivån motsätter sig strukturella förändringar saknas ofta den kompetens på den högsta nivån som

Figur 3 Beslutspyramiden i företaget

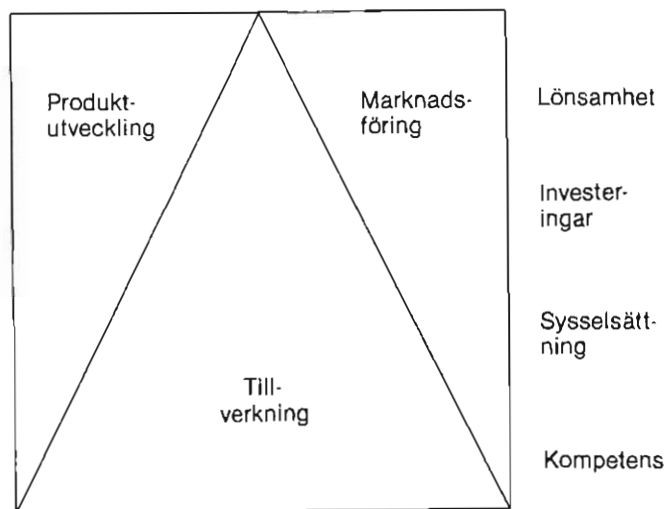

Källa: *Hur styrs storföretag?*, IUI, Stockholm, 1984, s 95.

¹ Se på denna punkt IUI:s nya bok: *Expansion, avveckling och företagsvärdering i svensk industri – en studie av ägarformens och finansmarknadernas betydelse för strukturuomvandlingen*, IUI, Stockholm 1988.

skall möjliggöra en förändring av företagets verksamhet i önskad riktning. Figur 4 illustrerar denna balans principiellt. Företagets "humankapital" är alltid historiskt belastat. För svensk industri innebär detta i dag att medan tillverkningskunnandet dominerar som "tillgångspost" svarar tillverkningen för en relativt sett liten andel av vinsten. Produktutveckling och mark-

Figur 4 Principskiss över företagets utbildningsproblem – kunskapspyramiden

Anm: Läs figuren så här uppifrån och ned: Medan produktutveckling och marknadsföring förklarar nästan hela vinsten, är investeringar och i ökande grad sysselsättning och kompetens låsta i tillverkningen. Konsten är att föra över en ökande andel av kompetensen, sysselsättningen och kapitalet till de vinstgivande verksamheterna.

nadsföring har däremot ökat i betydelse som förutsättningar för vinst, men motsvarande relativa kompetensandelar är små.

Historiskt är det också de företag som snabbast förändrat sin interna kunskapsstruktur i takt med, eller före, den externa marknadsutvecklingen som är de som lyckats och överlevt. Figur 4 illustrerar alltså det formidabla interna utbildningsproblem som de stora internationella företagen i mogna produktmarknader står inför. Det är därför inte förvånande att stora och ökande resurser satsas på intern företagsutbildning.

Människor och politik i den experimentellt organiserade ekonomin

Figurerna 3 och 4 illustrerade hur människorna inom företaget både möjliggör och försvårar företagets inre förnyelse. Problemen blir ännu besvärligare på nationell nivå. Vi har ett politikproblem. I de moderna industristaterna, särskilt i de s k välfärdsekonomierna, finns stora offentliga sektorer som på olika sätt skyddas från de krav på marknadsanpassning som ständigt ställs i den experimentellt organiserade delen av ekonomin.

Samhällets ekonomiska och politiska organisation växer fram

Den totala ekonomins "förmåga" till anpassning bestäms, förutom av företagens kompetens att förnya sig i rätt riktning, även av människans villighet att anpassa sig till de ständigt förändrade betingelser som den teknologiska konkurrensen kräver. Människan är, så långt psykologerna förstår henne, inte särskilt förtjust i att leva under dessa betingelser. Hon är normalt inte särskilt äventyrlig till sin läggning, inte särskilt nyfi-

ken, i allmänhet riskovillig och obenägen att experimentera med sin egen person.

Den experimentellt organiserade ekonomin hämtar sin dynamik från företag och entreprenörer som är kreativa, initiativkraftiga och riskvilliga; som har självförtroende. En förmåga att se både till helheten och människans plats i helheten krävs av en bra företagsledare. I skolan utbildas dock de flesta människor till specialister, analytiker och förändringsovilliga anställda. Man lär sig att vara kritisk snarare än nyfiken och att bli en byråkrat som räknar och planerar snarare än en experimentator. Människan kommer därför i konflikt med den experimentellt organiserade ekonomins betingelser. Hon gillar inte marknadsekonomin, bara att skörda dess frukter i form av den ökade ekonomiska välfärd som en effektiv marknadsekonomi förmår producera. Min centrala inledande hypotes var, att de länder som har lyckats organisera sig så att man fått politisk-social acceptans för den experimentellt organiserade marknadsekonomins anpassningskrav, också har de ekonomier som har åstadkommit en långsiktigt snabb och stabil ekonomisk tillväxt och en hög materiell standard.

För den skolade analytikern framstår det därför som om politiken har ett optimeringsproblem att lösa, nämligen val av ekonomiskt system. Den mer pragmatiskt ekonomisk-historiskt inriktade bedömaren konstaterar däremot att detta val aldrig kan specificeras, därför att underlaget för beslut om *hur* man skall gå tillväga alltid kommer att saknas. Även det ekonomisk-politiska systemet måste prövas ut. Och det är exakt vad som med större eller mindre framgång skett i alla länder.

Hur ser den optimala samhällsorganisationen ut?

Vi konstaterade redan tidigare att marknadsekonomins optimala, sociala, ekonomiska filter har de två egenskaperna (tabell 2 på s 41):

att maximera antalet lyckade försök,

att minimera antalet överlevande misstag.

Det första villkoret ställer höga krav på initiativ och innovativ aktivitet. Ju fler lyckade experiment, desto fler misslyckade och desto större krav på att misstagen filtreras bort i andra ändan. Det är här som samhällets organisationsformer sätts på svåra prov. Man hanterar inte människor hur som helst, särskilt inte de som med engagemang tagit sig an en uppgift och sedan misslyckats.

Mitt ursprungliga påstående att en hel ekonomis framgång i allt väsentligt är historiskt bestämd, en fråga om systematiskt byggande av kunskapskapital, börjar nu kunna föras i bevis. En del av kunskapskapitalet är knutet till individen, en betydande del till grupper av individer, eller företag, samt en minst lika viktig del till landet som helhet i form av tradition och kultur. Inte i något av leden har vi hittills lyckats definiera innehållet i detta kunskapskapital, bara vissa inslag i det sätt på vilket det skapas och överförs från generation till generation! De länder som lyckats ekonomiskt har också lyckats bra på denna punkt.¹ Eftersom sättet att

¹ Jag utgår från att det är bra om ett land lyckas ekonomiskt. Men det är klart att man kan tänka sig möjligheten att ett land under lång tid utvecklar en kultur där invånarna trivs med att leva under miserabla ekonomiska och för en västerlänning oacceptabla politiska förhållanden. Med ett sådant perspektiv blir samhällsekonomisk forskning och diskussion dock meningslös.

lyckas är en metod att organisera samhället och vidmakthålla den tradition och den kultur som vi inte medvetet känner i alla dess rikliga detaljer, är det för ett land förödande att förlora sin inre organisatoriska dynamik. (Diskussionen om svensk ekonomis långtidsutsikter i dag – bl a utbildningsproblemet – innehåller möjligheten att industriländerna håller på att tappa denna förmåga. Detta är kanske inte så förvånande eftersom vi under så många årtionden varit ouppmärksamma på traditionens och kulturens betydelse som en grund för ekonomisk koordinering och utveckling.)

Jag vill avslutningsvis försöka göra trovärdigt vad jag nyss sagt genom att diskutera den gamla svenska "policymodellens" födelse, utveckling och förfall. Policymodellen är faktiskt till sina yttre konturer och "målformuleringar" ganska väl dokumenterad. Det handlar om mycket mer än "svensk arbetsmarknadspolitik".²

Den gamla svenska policymodellen

Den gamla svenska policymodellen växte fram ur en gemensam kultur (och uppsättning spelregler) mellan arbetsmarknadens parter. Dessa regler dokumenterades i ett antal skrifter på 50- och 60-talen. Reglerna kom även att respekteras av statsmakten; de finns så att säga i underförstådd, okodad form.

Ett viktigt inslag i den gamla svenska modellen (se tabell 3 s 52) är den öppna ekonomin och fri rätt till kon-

² Se Eliasson-Ysander, 1981, Sweden: Problems of maintaining efficiency under political pressure; i Hindley, B, (ed), *State investment companies in Western Europe*, Trade policy research centre, London 1983, samt *Att rätt värdera 90-talet – IUI:s långtidsbedömning 1985*, IUI, Stockholm 1985.

kurrerande nyetablering. Tillämpningen av denna kod gäller främst arbetstagarnas inställning till införandet av ny teknik på arbetsplatserna, och till frihandeln. Här skiljer sig svensk arbetarrörelse klart från till exempel engelsk.

Det andra inslaget är den *decentraliserade produktionen*; beslut som rör produktion, investeringar, nyetablering och avveckling skulle fattas i företagen. Politikerna skulle (notera detta) hålla händerna borta.

Sammantaget innebar detta att den experimentellt organiserade ekonomins egenskaper accepterats. Men utfallet av den öppna teknologiska konkurrens som därmed råder innebar lika mycket oförutsebar nyetablering och ekonomisk tillväxt som det innebar avveckling av produktion och regionala problem. Rörligheten på arbetsmarknaden (filtrets effektivitet) måste stimuleras, så att kompetent folk skulle finnas där näringslivet behövde dem, och så att människan inte skulle råka i kläm vid nedläggningar. Rörlighetspolitiken fungerade i detta avseende som ett försäkringssystem. Den *solidariska lönepolitiken*, ett komplement till den rörlighetsstimulerande politiken, påskyndade ytterligare strukturomvandlingen.

Självfallet blev det ekonomiska utfallet av denna experimentella process ojämnt. För att den skulle tillåtas fortgå måste fördelningsutfallet korrigeras med hjälp av skatter och offentlig sektor, göras "politiskt acceptabelt". Intressant att konstatera är därför att den gamla svenska policymodellen innebar en klart marknadskonform organisation av ekonomin, med långtgående decentralisering av besluten till de platser där kompetensen finns. Denna "regime" fungerade utmärkt så länge skatter och offentlig sektor hölls på en blygsam nivå. Allt eftersom en större offentlig andel av ekono-

min lades under den offentliga planerarens centrals-tyrda domvärjo, tappade den ursprungligen experi-mentellt organiserade ekonomin sin vitalitet. Dödsstö-ten kom paradoxalt nog under den borgerliga regimen mot slutet av 70-talet, när den offentligt styrda eller reglerade, icke marknadsstyrda delen av ekonomisk verksamhet 1977 enligt vissa beräkningar blev så hög som ca 40 procent av total produktion.¹ Den gamla poli-cymodellen hade då övergivits.

Tabell 3 Den gamla svenska policymodellen

1 Öppen ekonomi	– ny teknik – utrikeshandel
2 Decentralisering	– produktionsbeslut – investeringsbeslut – etablering – avveckling
3 Rörlighet	– arbetsmarknad – solidarisk lönepolitik
4 Fördelning	– skatter – offentlig sektor

Jag vill inte säga att den gamla svenska modellen är den bästa lösningen på en dynamisk ekonomis organisa-tionsproblem. Men den är en bra modell. En ur ekono-misk effektivitets- och välfärdssynpunkt mycket bättre lösning än vad flertalet andra industriländer lyckats åstadkomma. Den gamla svenska policymodellen har växt fram ur en lång historisk tradition. Den har alltså

¹ Se *Att välja 80-tal – IUI:s långtidsbedömning 1979*, IUI, Stockholm 1979, s 108.

varit en del av förklaringen till den framgångsrika historisk-ekonomiska utveckling som figur 2 på s 31 visar, långt innan modellen på 50- och 60-talen "kodades på bok" av parterna på arbetsmarknaden. Vi förstår inte särskilt väl, varken hur innehållet i denna erfarenhetsbas eller kulturen då såg ut eller hur den hade skapats. Här finns en viktig uppgift för en arbetsvillig ekonomisk historiker. Men vi förstår vad denna erfarenhetsbas betytt ekonomiskt, när den börjar vittra sönder och de ekonomiska konsekvenserna börjar märkas. Det är alltså inte en tillfällighet att politikerna nu med ljus och lykta söker en väg tillbaka. Det är dock inte bara fråga om att finna en väg man kan smyga efter utan att det syns – ty det svider i det ideologiska skinnet. Problemet är besvärligare än så. Det är inte ens säkert att det går att hitta vägen. Den gamla svenska modellens ekonomisk-politiska teknologi var en nationell kompetens som var lika tyst och svårkommunicerbar som andra former av kompetens vi diskuterat.¹ Den har heller aldrig dokumenterats ordentligt, eftersom ingen varit operationellt medveten om dess betydelse. Men om den politiska viljan finns kanske det går att experimentera sig fram till en ny lösning, som är nästan lika bra.

¹ Se Eliasson, G, "On the stability of economic organizational forms and the importance of human capital" i Day-Eliasson (eds), *The dynamics of market economies*, IUI, Stockholm and North-Holland Publishing Company, Amsterdam, New York, Oxford 1986.

Nya böcker från IUI

EXPANSION, AVVECKLING OCH FÖRETAGSVÄRDERING I SVENSK INDUSTRI
- en studie av ägarformens och finansmarknadernas betydelse för strukturomvandlingen
av Johan Örtengren, Thomas Lindberg, Lars Jagrén, Gunnar Ellasson,
Per-Olof Bjuggren och Lotta Björklund

Denna skrift studerar ägarnas organisatoriska kompetens bakom strukturomvandlingen, bakom företagssamgåenden, företagsövertaganden och företagsupplösning. En experimentellt organiserad marknadsekonomi vars konkurrensförutsättningar grundas på unikt företagskunnande presenteras. Hur effektiv är aktiemarknaden i en sådan ekonomi som värderingsinstrument och resursomfördelare? Är aktiemarknadens "marodörer" en effektivitetsfaktor eller förmögenhetsomfördelare?

Bland övriga problem som studeras kan nämnas företagets födelse, expansion och avveckling. Vad har ägarna betytt för bulkkemiproducenternas förmåga att bli kunskapsintensiva specialkemiföretag? Har företagsform och ägare spelat någon roll för skogsindustriföretagens lönsamhet? Och hur har företagen värderats av marknadens experter? Vad händer när staten går in som ägare?

Boken innehåller 455 sidor och kostar 380 kr inkl moms.

FINANSIELL INTEGRATION
- en studie av svenska marknadens internationella beroende
av Lars Oxelheim

Lars Oxelheim beskriver i denna omfattande undersökning hur den svenska finansmarknaden styrs av händelserna på världsmarknaden. Han visar hur svenska räntor är kopplade till utländska räntor och med vilken eftersläpning utländska räntebändringar fortplantar sig till svenska räntor. Undersökningen redovisar också graden av effektivitet i olika segment av den svenska kapitalmarknaden och förekomsten av incitament för internationellt räntearbitrage.

Boken utgör ett viktigt dokument av praktiskt värde för beslutsfattare inom företag, banker och i politiken. Genom att visa på ett nytt sätt att mäta finansiell integration är boken också av stort akademiskt intresse.

Boken innehåller 387 sidor och kostar bunden 380 kr, häftad 250 kr, inkl moms.

Till Industriens Utredningsinstitut
Box 5501, 114 85 STOCKHOLM

Härmed beställs:

..... ex Expansion, avveckling och företagsvärdering
 i svensk industri. 380 kr inkl moms.

..... ex Finansiell integration
 ☐ bunden 380 kr inkl moms.
 ☐ häftad 250 kr inkl moms.

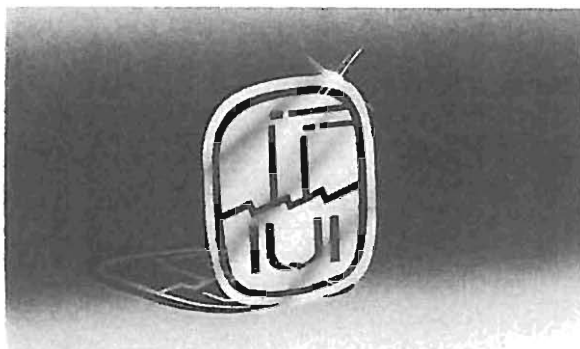
Porto- och hanteringsavgift på 30 kr per beställning tillkommer.

ORR! IUIs mängdrabatt! Vid köp av mer än 5 ex av samma bok erhålls 25% rabatt. På beställningar som överstiger 2 000 kr erhålls 50% rabatt på det överskjutande beloppet.

Namn:

Adress:

Postadress:

Utgivna publikationer

Fullständig förteckning över utgivna skrifter kan erhållas på begäran.

Publikationer på engelska

1988

Factor Demand in Swedish Manufacturing: Econometric Analyses. Joyce Dargay. Research Report No. 34. 138 pp.

The Knowledge Base of an Industrial Economy. Gunnar Eliasson. Research Report No. 33. 100 pp.

The Political Economy of the Welfare State. James Buchanan. 31 pp.

Publikationer på svenska

1988

Finansiell integration — en studie av svenska marknaders internationella beroende. Lars Oxelheim. 387 s.

Expansion, avveckling och företagsvärdering i svensk industri. En studie av ägarformens och finansmarknadernas betydelse för strukturomvandlingen. Johan Örtengren m.fl. 455 s.

ISSN 0443-0409

ISBN 91-7204-316-4